

PTIČI IZ MRAKA ALI KAKO SE RAVNA S STRAHOM

1 Pravzaprav sta krivi knjigi *Nočni ptiči* norveškega pisatelja Tormoda Haugena in *Žival iz mraka* izraelskega avtorja Urija Orleva. Ker pri obeh osrednje mesto zavzemata otrokov strah in njegovo premagovanje in ker sem knjigi prebral tako-rekoč eno za drugo, je bila primerjava osrednje teme že kar nujna posledica.

Da bi strah, ki je že začel plahutati od ene do druge zgodbe, dobil še dovolj opletajočo haljo, sem za primerjavo izbral še v slovenski mladinski literaturi dve zgodbi, ki se ukvarjata z otrokovim strahom, *Polonco* Leopolda Suhodolčana (to je ena od zgodb iz zbirke *Naočnik in Očalnik*) in *Dečka Jarbola* Bena Zupančiča.¹

2 Joakim, protagonist *Nočnih ptičev*, se najprej plaši stopnišča, po katerem mora, ko se vrača iz šole. Vsak dan znova ponavlja isti obred, da bi se z njegovo pomočjo obvaroval pred nevarnostmi, ki prežijo nanj:

Izogni se velikemu rvavkastemu madežu na četrti stopnici. Zašepetaj si: »Hopla copla, pa sem rešen!« Zadrži sapo do tam, kjer se stopnišče zaobrne. Potem pa madež tako ali tako zgubi vso moč.

Prihuljeno smukni mimo nevarnih vrat z nevarnim kukalom. /.../

Hitro, hitro po stopnicah, samo še en ovinek je. Glej, da ne pisneš! V drugem nadstropju si oddahni, nagni se čez ograjo in poglej v vrata čarovnice Andersen. (Nočni ptiči, 7–8)

A Joakima ne vznemirja samo stopnišče. Tudi sošolci in prijatelji iz soseske ga z raznimi zgodbami o morilcih, s tatinskimi pohodi, ki se jih mora udeleževati, in še s čim ustrahujejo in ga spravljajo v tesnobne položaje. A da bo mera zvrhana – doma so z očetom težave, bolan je na živcih in zato nesposoben za delo, za katerega se je izučil. Mama in oče imata tako mnogokrat več opravka drug z drugim kot pa z Joakimom, kar povzroča pri dečku občutek odrinjenosti. Poleg vsega tega pa so se v dečkovi omari naselili še ptiči, ki ponoči s kremplji praskajo po vratih in hočejo ven. Še sreča, da sta mu oče in mama dala ključ od omare in jo lahko vsak večer varno zaklene.

Joakimovo odraščanje je torej težavno: strah pred okoljem dodatno stopnjuje še pomanjkanje pozornosti s strani staršev.

Vendar, ko je mera res že prepolna, ko fanta okolje tako izčrpa, da pozabi prestopiti tisti zakleti madež na stopnicah in se po pomoti celo usede nanj, ko

¹ Ob omenjenem izboru sta se pojavili še dve zanimivosti, ki pa jima v referatu sicer ne namenjam pozornosti, ju pa na tem mestu zapisujem bralcu v morebitni premislek. Prva je podobnost strahov v tako različnih kulturah, kot so severnjaška skandinavska, južnjaška izraelska in slovenska nekje vmes, pa obenem raznolikost otrokovih reakcij oz. odločitev, ki se mu ponudijo ali pa se sam odloči zanje, da bi strah premagal oz. udomačil. Druga pa je dejstvo, da so bile vse zgodbe (razen Zupančičevega *Dečka Jarbola*, ki je izšel prvič konec petdesetih let) tiskane v sedemdesetih letih. Obsežnejše gradivo bi šele pokazalo, ali gre zgolj za naključje ali pa se je v tistih letih otrokov strah (strah odraslih?) kot osrednja tema res v večji meri pojavljal v mladinski literaturi.

spozna, da so zgodnice, ki so mu jih pletli »pogumni« vrstniki, izmišljene, ko z očetovimi živci ne gre nič na bolje (zdi se, da ima prav slednje osrednjo motivacijsko vlogo pri soočanju Joakima z lastnim strahom) – ko se skratka zdi, da se bo kompletno zalomilo, takrat se v Joakimovi notranjosti nekaj postavi na pravo mesto. V parku pod blokom je namreč

/o/pazil /.../ nekaj čudnega. Ni bil povsem prepričan, ampak zdelo se mu je, da je nekdo na drugi strani grmovja.

Ustavil se je in prisluhnil.

Dež in veter, šumenje v vejah. Ničesar drugega ni slišal.

Ko je stopil korak naprej, se je v hipu pojavil isti občutek.

Nekdo hodi na drugi strani in noče, da bi ga kdo opazil!

Joakim se ni ustrašil. Nekaj mu je govorilo, da je tistega na drugi strani še bolj strah.

(Nočni ptiči, 100)

Še več. Neznanca, ki se skriva v grmovju, некоč, ko že spet (kolikerič že!) išče svojega očeta, celo nagovori:

»Vem, da si tu,« je rekel tiho. »Saj ti ne bom nič naredil!«

Nič se ni zgodilo.

»Očka iščem,« je nadaljeval. »Na sebi ima cokle in vetrovko.«

Na drugi strani grmovja je bilo še vedno tiho.

»Daj, povej mi, prosim, če si ga videl!«

Tišina. Potem je nekaj zaslišal in iz grmovja se je prikazala senca. Senčica pravzaprav, ne večja od njega.

To je bil tisti fant. Ustavil se je sredi grmovja. /.../.

»Tamle pod velikim hrastom sedi,« je rekla senca in pokazala v mrak.

Joakim je pogledal senco. Ni je mogel vprašati, zakaj se skriva v grmovju. Ni je mogel vprašati, zakaj se je dvakrat skrila pred njim.

Ampak senca se ga zdaj ni več bala. O tem je bil prepričan, saj se drugače sploh ne bi prikazala.

»Jaz sem Joakim,« je rekel Joakim.

»Jaz sem Joakim,« je rekel oni drugi.

(Nočni ptiči, 119–20)

Šele ko je Joakim, izčrpan od okolja, predvsem od skrbi in strahu za očeta, pozabil na lastni strah, se je z njim lahko tudi srečal: nagovoril ga je in njegov strah mu je odgovoril. S tem pa, ko je stekla med njima komunikacija, je strah naenkrat prenehal biti strah. Joakim ga je premagal, pravzaprav se je z njim spoprijateljil. In v tistem hipu, ko se zgodi v dečku ta preobrat, umolknejo tudi nočni ptiči:

Joakim je zaspal, z njim so zaspali tudi nočni ptiči.

(Nočni ptiči, 123)

Drugeče je s fantičem, prvoosebni pripovedovalcem v pripovedi *Žival iz mraka*. A sprva je tudi tega dečka strah. Boji se živali, ki se ponoči klati okrog njegove postelje, celo v sanje se mu krade. Tudi sam jo skuša sprva uročiti z vsak večer ponavljajočim se obredom in z urokom:

Oči me je naučil, kako se je treba prav pokriti. Odejo je na treh koncih zatlačil za žimnico, enkrat pri nogah in enkrat na vsaki strani, in potem je bila kot spalna

vreča. Samo previdno sem se moral splaziti vanjo, preden je mama ugasnila luč, potem pa preveriti, ali je vse v redu, če ni nobenih lukenj med rjuho in odejo. Nazadnje sem si moral odejo potegniti do brade. Obraza se žival nikdar ni dotaknila.

Še posebej me je bilo strah, kadar sem moral ponoči na stranišče. Ali pa kadar sem imel hude sanje in sem hotel iti v spalnico, k očiju in mamici. /.../ Mračna žival je tekla za mano vse do vrat njune spalnice. Zato sem venomer hitro zdirjal in se nisem oziral.

Kadar sem se prebudil iz hudih sanj, sem najprej uročil žival iz mraka, nato pa sem zlezel iz postelje in zdirjal v spalnico. Rekel sem:

»Luč, luč, luč naj posveti vate!«

Tako se je za hip zmedla, pa sem lahko hitro stekel mimo nje. Če bi roko ali nogo kar tako potisnil izpod odeje, brez čarobnega izreka, bi me lahko napadla.

(Žival iz mraka, 7–8)

A deček se že kmalu na začetku sam odloči, da bo žival nagovoril:

Neke noči, še preden sva postala prijatelja, mi je prišlo na misel, da bi se živali morda manj bal, če bi se z njo pogovarjal. Šepetaje sem jo poklical:

»Žival, žival!«

(Žival iz mraka, 10)

Po nekaj dneh se z živaljo spoprijateljita. Deček jo nosi s seboj v škatlici, kamorkoli gre. Žival postane dečkova zaveznica: vrže kamen v psa, ki na dečka venomer laja, pomaga pri razkrinkanju roparjev. Žival se celo pogovarja z dečkovo sestrico, ko je ta še v maminem trebuhu, in ko na vojni umre oče, se deček s pomočjo živali pogovarja z njim. Mračna žival skratka dečku pomagovati težave, ki se mu postavljajo na pot.

Tudi v tej zgodbi je strah premagan takrat, ko se deček začne z njim pogovarjati. A bistvena razlika je, da se ta deček sam odloči, da bo nagovoril žival. Sam prevzame pobudo, okolje in strah za drugega ga ne izmučita do te mere, da bi bil ogovor lastnega strahu pravzaprav že dejanje v skrajni sili, kot se to zdi pri Joakimu v Nočnih ptičih.

Tudi v zgodbi *Polonca* Leopolda Suhodolčana naslovna junakinja ne more zaspati, ker v sobi straši:

Slišala je le korake, ki so se počasi približevali, ojoj, to niso copati, jo je spreletelo, to sta dva velika čolna, ki se premikata po podu, zaklicala je:

»Mama!«

»Kaj, je, Polonca?« Mama je pogledala v sobo.

»Ne morem zaspati... Strah me je...« /.../

Skozi okno je padala medla svetloba cestne svetilke in s svojimi sencami lomila predmete v sobi. Pogledala je k vratom, tiho so se odprla, utrgali so se koraki. Polonca je vzkliknila in z vso močjo potrkala s pestjo po steni.

»Mama!« /.../

»/.../ Bojim se... Nekdo je odprl vrata...«

(Polonca, 45–6)

Zadevo vzameta v roke znamenita detektiva Naočnik in Očalnik, ki ju mama in Polonca pokličeta na pomoč (mimogrede: oče je zaspane in ga cela reč sploh ne

zanima). Strahu — obešalnika in oblek na njem — se lotita energično: ogovorita ga, pravzaprav ga zaslišujeta — mu bosta že nagnala »strah v kosti, temu strahu«! Na koncu se ga lotita skoraj s pestmi. Ko si hoče Polonca zjutraj strah ogledati, ga že ni več:

Stlačila sva ga v pipo in ga pokadila,« je pristavil Očalnik, nato pa stresel pepel iz pipe. »Samo nekaj pepela je še ostalo.«
(Polonca, 55)

A zadeva še zdaleč ni urejena.

Ko je Polonca zvečer spet legla, je še zmerom mislila na to, če sta ga /strah, op. P. S./ res pokadila v pipi. /.../ Nenadoma so se vrata tiho odprla, njen plašč na obešalniku je premaknil rokave, roka brez prstov je pokazala proti zavesam na oknu, zganile so se, šipa ne oknu je vztrepetala, Polonca je zakričala: »Mama! Mama!«
(Polonca, 55)

Mojstra še enkrat pridrvita na kraj strašenja. Tokrat se zadeve lotita še intenzivneje in hrupneje (tudi z zaklinjanjem: »Cingole, cangole, rompompom, tingule, tangule, tingule, tem, ven, ven, ven!«). Hrup (kot se izkaže, je še kako preračunan), ki ga detektiva zganjata v Polončini sobi, je tolikšen, da se Polonca prebudi:

»Mojstra detektiva jih preganjata /strahove, op. P. S./,« je šepetala Polonca. »Mama, poglejva ...«

»Polonca?!« se je začudila mama. »Ne morem verjeti, da si tako korajžna ... Kar poglejva. Prav je, da sama vidiš, kakšen je strah.«

Polonca se je krčevito prijela za materino roko; tako sta stopili do vrat v Polončino sobo ter jih narahlo odprli.

(Polonca, 57–8)

Strah je, kot vidimo, premagan tisti hip, ko se Polonca odloči, da ga hoče videti. Mojstra detektiva lahko zganjata z njim vragolije, lahko ga zaslišujeta, zaklinjata, celo pokadita ga lahko! Vendar je vse zaman — do tistega trenutka, ko se Polonca opogumi in ga gre pogledat sama. Šele takrat bo verjela detektivoma, ki ji (z očmi odraslega) dokaj didaktično razložita, da se reči v njeni sobi ponoči ne premikajo, popačene izgledajo zaradi teme in senc.

Popolnoma drugačna pa je zgodba *Deček Jarbol* Bena Zupančiča. Pripoveduje o majhnem dečku z orglicami, ki se je na neki barki učil za mornarja. A na ladji je bil tudi kuhar, ki »ni maral ne orglic ne dečka« in ga je iz objestnosti metal v morje. Deček, ki se je kuharja zato silno bal, se je po kapitanovem nasvetu začel pred hudobnim kuharjem umakati na jarbol, kamor si neokretnež upal. Od tam je bil kuhar »videti klavrn in prav nič nevaren. Deček se ni več zmenil zanj.« A neke noči si je kuhar zamašil ušesa, da ni slišal dečkovih orglic, si prinesel pod jarbol pručko in zavoj tobaka. Odločil se je, da pod jamborom počaka na dečka.

Deček se je zgrozil ob misli, da bo kuhar vztrajal. V obupu mu je srce začelo utripati, kakor bi hotelo iz prsi. Tesno se je oklenil jarbola in ves jarbol je nenedoma zadržetal od utripanja dečkovega srca. In deček se je še bolj pritisnil obenj. Obšla ga je vroča želja, da bi tudi sam postal jarbol in se mu ne bi bilo treba bati hudobnega kuharja.

(Deček Jarbol, 130)

In res – želja se mu uresniči. Dečka namreč zjutraj ni več, ne na jarbolu ne kje drugeje na barki. Tudi iskanje mornarjev je zaman. A nenadoma obide posadko silen strah: »jarbol – drevo, ki je bilo staro morebiti sto in sto let« je začelo zeleneti, pogrnalo je korenine, ki so razdejale ladjo, da so se mornarji rešili v zadnjem hipu. Jarbol je postal drevo, ki na otoku, zraslem na ostankih ladje, »šepetaje pripoved/ uje/ o dečku, ki mu je dal svoje preplašeno srce«. A tega otočka ni moč najti na zemljevidu.

Poznajo ga samo otroci, ki so se morali hudo bati, ljudje dobrega srca in morske ptice, ki so se naselile na njem.

(Deček Jarbol, 131)

Deček Zupančičeve zgodbe se od prvih treh junakov torej bistveno razlikuje. Edini je namreč, ki ne zbere poguma, da bi se soočil z lastnim strahom, s kuharjem. V svoji stiski si zaželi, da bi postal jarbol, oprime se ga in mu da »svoje preplašeno srce«. Na tak način se sicer reši kuharja, a dečkov umik pomeni hkrati tudi njegovo lastno izginotje, pravzaprav transformacijo – spremeni se v drevo na samotnem otoku, simbol otroškega strahu.

3 Primerjava štirih zgodb je pokazala, da so načini premagovanja otrokovega strahu sila različni. Toda naj si otrok iz lastne pobude strah udomači, naj ga v to prisili okolica, skrb za bližnjega, ali pa naj mu pri premagovanju strahu pomagajo detekтиви – vedno se mora z lastnim strahom soočiti sam. Sam ga mora nagovoriti, sam se mora odločiti, da bo odškrtnil vrata in ga pogledal. Ali kot pravi sodobni poljski pesnik Zbigniew Herbert v pesmi, v kateri gospod Cogito premišljuje o trpljenju (strah je eden od njegovih koncev):²

/.../

ustvariti iz snovi trpljenja /strahu, pripis. P. S./

reč ali osebo

igrati se

z njim

seveda

igrati

igrati se z njim

zelo previdno

kot z bolnim otrokom

da se bo čisto na koncu

neumnemu spakovanju

neznatno

nasmehnil

(Beli raj vseh možnosti, 94–5)

² Izbrana pesem (za odrasle!) opozarja, da je način »udomačevanja« strahu enak pri odraslih in pri otrocih (fantič v *Živali iz mraka*, kot smo videli, tudi nagovori strah itd.). Ob pesmi pa se mi spet postavlja vprašanje: če je reakcija odraslega in otroka v zvezi s strahom tako podobna, za čigavo perspektivo torej gre – za otrokovo ali odraslega? Ali pa se perspektivi sploh ne ločita?

Če otrok tega ne bo napravil, če ne bo nagovoril lastnega strahu, mu ne bo preostalo drugega, kot da se bo v silni stiski tesno oprijel ladijskega jambora in se spremenil v drevo na samotnem otoku ...

Viri

Tormod Haugen: *Nočni ptiči*. Prev. Darko Čuden. Ljubljana: MK, 1997 (Andersenovi nagrajenci).
Zbigniew Herbert: *Gospod Cogito razmišlja o trpljenju. Beli raj vseh možnosti*. Prev. Tone Pretnar in Niko Jež. Ljubljana: DPS, 1992, 94–5.

Uri Orlev: *Žival iz mraka*. Prev. Tanja Mlaker. Ljubljana: MK, 1998 (Andersenovi nagrajenci).

Leopold Suhodolčan: *Polonca. Naočnik in Očalnik*. Ljubljana: MK, 1973, 46–61 (Kondor, 170).

Beno Zupančič: *Deček Jarbol. Bisernica: slovenske kratke pripovedi za otroke 1945–1995*. Ur. Marjana Kobe. Ljubljana: MK, 1996, 127–31.

Summary

Birds from darkness or how to deal with fear

My discussion includes the texts of two Slovene writers (*Naočnik in Očalnik*, L. Suhodolčan and *Deček Jarbol*, B. Zupančič) and two foreign authors (*Nočne ptice*, a Norwegian Tormod Haugen and *Žival iz mraka*, an Israeli Uri Orlev).

A child's fear is the main theme in all four stories, but they are distinguished for the manner of overcoming or handling their fear. Hauen's boy Joakim (*Nočni ptiči*), driven by a difficult home situation and fatal incidents of his schoolmates and friends from the street, overcomes his fear. He addresses an unknown, shy boy hiding behind a bush in the park, who actually turns out to be his own fear. The first-person narrator in the story *Žival iz mraka* (Uri Orlev) does not wait for an outer initiative. He takes things in his own hands. He addresses the fear and makes it become his ally. The famous detectives in Suhodolčan's *Polonca* perform a night farce and makes Polonca, worried about the detectives, peep into her own room, where the fear and the detectives fight a fierce battle. The main Zupančič's hero (*Deček Jarbol*) essentially distinguishes from the first three protagonists. He is not brave enough to face his own fear (a ship's cook), and even society does not do that. Therefore, one night he grows up together with the ship's mast, which becomes a green tree on a desert island.

The comparison of the stories shows many different ways of overcoming a child's fear. But they do have something in common: a child has to face his own fear alone.

Translated by Bojana Panevski